

DOI <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2018-22-186-199>
УДК 373.5.035:316.623-056.49
ORCID ID 0000-0003-2571-5785

Валерія Нечерда,

кандидат педагогічних наук,
Інститут проблем виховання НАПН України,
м. Київ

СТАН ГОТОВНОСТІ ПЕДАГОГІВ І ПСИХОЛОГІВ ДО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ УРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ

Анотація. Стаття присвячена одній із актуальних проблем сучасної психолого-педагогічної теорії і освітньої практики – готовності педагогів і психологів закладів загальної середньої освіти до виховання підлітків уразливих категорій. Завданнями зазначеної роботи є узагальнення даних щодо феномену готовності та проблеми підліткової уразливості, а також аналіз результатів застосування відповідних методів, спрямованих на з'ясування готовності педагогів і психологів до виховної роботи з підлітками уразливих категорій. У процесі дослідження застосовано теоретичні методи (аналіз, типологізація, порівняння й узагальнення), емпіричні методи (педагогічне спостереження, інтерв'ювання, бесіда, дискусія, блиц-опитування, метод незакінчених речень, анкетування) та методи зведення й обробки даних (табличні і графічні).

Авторкою розглянуто феномен готовності і психологічні особливості підліткового віку як періоду підвищеної уразливості людини та уточнено суть понять «готовність» і «підлітки уразливих категорій». У роботі з'ясовано, що найвагомим мотивом для організації і проведення дослідно-експериментальної роботи з підлітками, уразливих категорій зокрема, на думку переважної більшості педагогів і психологів, є належне науково-методичне забезпечення з проблеми підліткової уразливості й особливостей виховної роботи з підлітками уразливих категорій, а також, як вважає менший відсоток учасників опитування, – результати діагностики стану сформованості просоціальної поведінки таких учнів. Згідно з даними анкетування, високий рівень готовності до виховання підлітків уразливих категорій продемонстровано 24,3% педагогів і психологів, низький рівень виявлено у 28% опитаних та середній – у 47,7% респондентів.

Виходячи з отриманих результатів, дослідниця доходить висновків щодо недостатньої готовності педагогів і психологів експериментальних закладів до виховання підлітків уразливих категорій, а отже, необхідності проведення з ними у процесі подальшої дослідно-експериментальної роботи відповідних заходів, спрямованих на формування їх готовності до здійснення цього виду діяльності.

Ключові слова: виховання підлітків, готовність педагогів і психологів, підлітки уразливих категорій, підлітковий вік, уразливість, феномен готовності.

Valeria Necherda,

PhD in Pedagogy,
Institute of Problems on Education of the NAES of Ukraine,
Kyiv

THE STATE OF READINESS OF TEACHERS AND PSYCHOLOGISTS FOR EDUCATION OF ADOLESCENTS OF VULNERABLE CATEGORIES

Abstract. The article is devoted to one of the topical problems of modern psychological and pedagogical theory and educational practice - the readiness of teachers and psychologists of institutions of

general secondary education for education of adolescents of vulnerable categories. The tasks of the proposed work are to generalize the data on the phenomenon of readiness and the problem of adolescents' vulnerability as well as an analysis of the results of the application of appropriate methods aimed at finding out the readiness of teachers and psychologists for education of adolescents of vulnerable categories. In the process of research, the scientist applies theoretical methods (analysis, typology, comparison and generalization), empirical methods (pedagogical observation, interviewing, conversation, discussion, blitz survey, method of unfinished sentences, questionnaires), and methods of data compilation and processing (tabular, graphical and statistical).

The author, reflecting the scientific achievements, considers the phenomenon of readiness, specifies the psychological peculiarities of adolescence as a period of increased vulnerability of the person and the essence of the concepts of "readiness" and "adolescents of vulnerable categories". The study found that the most important motive for organizing and conducting the experimental work with adolescents, vulnerable categories in particular, according to the vast majority of respondents, is the proper scientific and methodological support for the problem of adolescent vulnerability and peculiarities of educational work with adolescents of vulnerable categories, as well as, according to the lower percentage of participants, – the results of diagnostics of the formation of the prosocial behavior of such students. According to the survey data, a high level of readiness for the education of adolescents of vulnerable categories was demonstrated by 24,3% of the respondents, a low level was found in 28% of teachers and psychologists and the average – in 47,7% of respondents.

Based on the results obtained, the researcher comes to conclusions about the lack of readiness of teachers and psychologists of experimental schools for the education of adolescents of vulnerable categories, and consequently, the need to carry out appropriate measures in the process of further experimental work aimed at forming their readiness for the implementation of this type of activity.

Key words: *adolescence, education of adolescence readiness of teachers and psychologists, phenomenon of readiness, vulnerable adolescence, vulnerability.*

Вступ. У сучасній психолого-педагогічній науці й освітній практиці проблема виховання підлітків уразливих категорій є однією із найбільш актуальних. Не лише у нашій державі, але й у багатьох інших країнах світу загрозливих форм набувають нечітка позиція підлітків щодо життєвих орієнтирів, їх соціальна байдужість і агресивність, гострі конфлікти між представниками старшого і молодшого поколінь, прояви асоціальної поведінки підлітків. На думку академіка Беха, «одна з причин духовно-моральної убогості частини сучасної молоді полягає у глибокій захопленості нею матеріальними цінностями, способами діяльності, що ґрунтуються на суспільно незначущих прагненнях, малоцінному спілкуванні та розвагах. У результаті цього дійсні духовні проблеми й спрямування зникають з її свідомості. Такий духовно-моральний стан молоді можна пояснити ще й тим, що значно порушилися усталені етичні канони, половинчастість й невпевненість у принципових моральних питаннях захопили широке коло тих, хто причетний до виховання підростаючого покоління. Нині з усіляких етичних відхилень намагаються сформулювати нове духовно-моральне світосприйняття, з ціннісного падіння – героїчну позу» (Бех, 2014, с. 13).

Відтак одним із головних пріоритетів сучасного виховання має бути створення такого безпечного і комфортного для школярів освітнього середовища навчального закладу, що сприятиме привласненню учнями соціально значущих норм і цінностей, їх активної участі у громадському житті та отриманню ними практичного досвіду просоціальної поведінки – тих

дій і вчинків, які спрямовані водночас на досягнення і власного, і суспільного благополуччя. Найбільшу відповідальність за це наразі покладено саме на психолого-педагогічну громадськість. Рефлексія науково-педагогічних вітчизняних праць (Мордюк, 2017; Моторнюк, 2014) та зарубіжних джерел (Jagiełło, 2013; Tucker, Finkelhor, Shattuck, & Turner, 2013; Zaremba, 2015), а також емпіричних даних, отриманих нами під час інтерв'ювання представників адміністрацій експериментальних закладів загальної середньої освіти та бесід із педагогами і психологами, засвідчує, що освітяни недостатньо використовують свої можливості передусім через брак знань з проблеми підліткової уразливості, обмеженість досвіду роботи із підлітками уразливих категорій, недостатність змістово-методичного забезпечення тощо.

Мета та завдання. Виходячи із зазначеного вище, основна мета нашого дослідження полягає у визначенні сучасного стану готовності педагогів і психологів закладів загальної середньої освіти до виховання підлітків уразливих категорій. Відповідно нашими завданнями є узагальнення даних щодо феномену готовності та проблеми підліткової уразливості, а також аналіз результатів застосування відповідних методів, спрямованих на з'ясування готовності педагогів і психологів до виховної роботи з підлітками уразливих категорій.

Методи дослідження. Для досягнення мети та реалізації завдань дослідження нами було використано комплекс різних методів психолого-педагогічної діагностики. В широкому сенсі ми визначаємо метод як певний спосіб отримання достатньої об'єктивної інформації для досягнення конкретної мети. Згідно з висновками сучасних вчених, метод у педагогіці є способом розв'язання конкретного наукового завдання, сукупністю прийомів теоретичного і практичного пізнання дійсності (Волощук, 2009; Лившиц, Шумейко, & Опевалова, 2013). У нашому дослідженні ми будемо керуватися науковими висновками академіка Гончаренка, згідно з якими методом є «спосіб пізнання реальності, що вивчається, який дає можливість розв'язати завдання і досягти мети пошукової діяльності» (Гончаренко, 2010, с. 123).

У процесі дослідження застосовано теоретичні й емпіричні методи та методи зведення й обробки даних. В якості теоретичних методів було обрано аналіз психолого-педагогічної літератури для уточнення сутності базових понять «готовність» і «підлітки уразливих категорій» та аналіз шкільної документації і типологізація з метою визначення різних типів уразливих підлітків; а також порівняння й узагальнення даних, отриманих під час роботи із педагогами і психологами закладів загальної середньої освіти. Емпіричними методами стали педагогічне спостереження, інтерв'ювання, бесіда, дискусія, бліц-опитування, метод незакінчених речень, анкетування для визначення рівнів готовності педагогів і психологів до виховної роботи з підлітками уразливих категорій. Методи зведення й обробки даних дали можливість кількісно оцінити предмет дослідження (табличні і графічні методи зведення й обробки результатів). За допомогою усіх зазначених методів було з'ясовано сучасний стан готовності педагогів і психологів закладів загальної середньої освіти до виховання підлітків уразливих категорій.

Результати дослідження. Рефлексія психолого-педагогічних джерел, присвячених феномену готовності, дозволила нам отримати наступні результати. Явище готовності складає предмет вивчення як психологічної, так і педагогічної науки, однак на сьогодні особливості теоретичних концепцій зумовили різнобічні тлумачення феномену готовності: готовність розглядається як функціональний стан педагога, деякі вчені вважають її складним особистісним утворенням, в інших науковців вона подається сукупністю знань, умінь та навичок (Кириченко, Єжова, Нечерда, Тарасова, & Хомич, 2016, с. 91). Проте, у всіх дослідженнях акцентовано на тому, що готовність є динамічною, стійкою, легко актуалізується, ґрунтується на особистісному психолого-педагогічному досвіді й не потребує постійно нового формування у зв'язку з непередбаченою педагогічною ситуацією, а також піддається розвитку й може досягати вищих рівнів, що, безперечно, позитивно впливає на вирішення актуальних проблем закладу загальної середньої освіти.

Однією із таких проблем, яка гостро постала в останні роки перед освітньою практикою, є виховання підлітків уразливих категорій. На нашу думку, саме для школярів 11–15 років виховні заходи, спрямовані на попередження негативних проявів у поведінці та формування відповідальної особистості з активною життєвою позицією, є найбільш необхідними, оскільки учні цього віку внаслідок його психо-фізіологічних особливостей належать до вразливої категорії представників підростаючого покоління.

На наш погляд, оптимізація процесу виховання учнів, підлітків уразливих категорій зокрема, можлива лише за умов організованої педагогічної діяльності у закладі загальної середньої освіти. Саме тому реалізація програми з виховання підлітків уразливих категорій передбачає неодмінну готовність педагогів і шкільних психологів до здійснення цього процесу. Відтак вважаємо необхідним уточнення поняття «готовність».

Характеризуючи готовність як цілісну, відносно стійку, особистісну структуру, сучасні дослідники відзначають, що готовність забезпечує оптимальну реалізацію самоосвіти, самовиховання, самоактуалізації у професійній діяльності та містить, з одного боку, запас професійних знань, умінь і навичок, а з іншого – риси особистості: переконання, педагогічні здібності, інтереси, професійну пам'ять, мислення, увагу, педагогічну спрямованість думки, працездатність, емоційність, моральний потенціал особистості, які загалом мають забезпечити успішне виконання професійних функцій (Кириченко, Єжова, Нечерда, Тарасова, & Хомич, 2016). З цього приводу академік Бех (2014) зауважує: «Науково-духовна вищість педагога повинна бути вихідним пунктом у його особистісно-професійній самобутності; ніяка апеляція до змістового спрощення виховних міжособистісних відносин, що аргументуються особливостями сучасної цивілізації, не має прийматись до уваги» (с. 13).

В останніх вітчизняних наукових працях, присвячених феномену готовності, особистісну готовність до професійної діяльності педагога конкретизовано як психічний стан, передстартову активізацію «Я», що включає усвідомлення своїх цілей, оцінку наявних

умов, визначення найбільш вірогідних способів дії, прогнозування мотиваційних, вольових, інтелектуальних зусиль, вірогідності досягнення результату, мобілізацію сил, самонавіювання в досягненні цілей (Сайко, 2017). У контексті нашого дослідження ми розглядаємо готовність педагога і психолога до виховання підлітків уразливих категорій як комплекс знань, мотивів, особистісних якостей, умінь і навичок вчителя та психолога, які забезпечують ефективність процесу виховання підлітків.

Підлітковий вік – це час підвищеної уразливості, що зумовлено багатьма чинниками. Внаслідок фізичних і психологічних особливостей розвитку організму підліткові властиві проблеми як особистісного, так і міжособистісного характеру: емоційна незрілість, комплекс неповноцінності, бажання самоствердитися, відсутність комунікативної компетентності, несформованість внутрішньої позиції, недостатнє вміння контролювати власну поведінку й підвищена агресивність тощо. Крім того, на стійкість і глибину емоційно-моральних переконань підростаючої особистості руйнівні впливають негативні наслідки кризи сімейного виховання, соціально-економічні негаразди, легкий доступ до тютюну, алкоголю, психоактивних речовин та ін'єкційних наркотиків, загострення криміногенної обстановки. Разом із зазначеними факторами польська вчена Ягелло також відзначає шкідливий вплив мультиплікаційних та анімаційних фільмів, які пропонують молодій аудиторії негативні моделі міжособистісних стосунків (залякування, переслідування, вербальне приниження і застосування сили), під впливом яких підростає покоління стає менш чутливим, навіть байдужим до проблем оточуючого світу, звикає до агресії і насильства як прийнятних способів реагування на певні події чи вирішення конфліктів (Jagiello, 2013). Внаслідок наведених вище чинників виникають ситуації, коли підлітки починають практикувати асоціальну поведінку. Найпомітнішими з її проявів є поширені зараз у закладах загальної середньої освіти мобінг (пригноблення окремих учнів) та булінг (жорстокі вчинки, агресивні напади, повторювані і систематичні ворожі дії проти окремих учнів чи їхніх груп).

На думку американських вчених (Glew, Fan, Katon, & Rivara, 2008), жертва мобінгу й булінгу сприймається однолітками як менш фізично та психологічно сильна і стійка, аніж агресор (агресори). Особливу занепокоєність дослідників викликає той факт, що «булінг може негативно вплинути на успішність учнів, їхнє бажання відвідувати школу та психічне здоров'я» (Glew, Fan, Katon, & Rivara, 2008, p. 125). Інші вчені Америки (Tucker, Finkelhor, Shattuck, & Turner, 2013) вважають, що саме психо-фізіологічними особливостями розвитку підлітків зумовлюється їх віктимна схильність, яка стає причиною шкільного мобінгу й булінгу. У своїх дослідженнях, присвячених віктимізації учнів підліткового віку, Такер, Фінкельхор та ін. (Tucker, Finkelhor, Shattuck, & Turner, 2013) акцентують увагу на уразливому стані підлітків із характерними віктимними фізичними, психологічними і соціальними ознаками. Дослідниками також відзначено, що наслідками таких особистісних ознак підлітків є прояви віктимної поведінки, за якої вони можуть перетворитися у жертву насильства. Відтак вчені наголошують на необхідності віктимологічної профілактики у навчальних закладах, зокрема, при роботі з підлітками.

Погоджуючись із дослідниками, зауважимо, що для нашої країни проблеми віктимної поведінки підростаючого покоління, мобінгу й булінгу у закладах загальної середньої освіти також вимагають свого вирішення. Ці проблеми стосуються усього підліткового загалу й передусім тих груп, що можна виокремити у ньому і які страждають найбільше, – так звані «уразливі категорії» підлітків.

Зазвичай у закладах загальної середньої освіти підлітків уразливих категорій заносять до соціальних паспортів. За результатами аналізу паспортів експериментальних закладів, серед підлітків уразливих категорій виокремлюють певні типи: особи підліткового віку, які перебувають на диспансерному обліку; діти, позбавлені батьківського піклування через різні обставини; діти-сироти; діти-інваліди; діти із багатодітних сімей; діти із малозабезпечених сімей; діти з неблагополучних, асоціальних сімей; діти батьків, що постраждали від чорнобильської катастрофи; діти працівників органів внутрішніх справ і військовослужбовців, які загинули під час виконання службових обов'язків, зокрема, на сході України; діти із внутрішньо переміщених родин, що потребують соціально-економічної, соціально-психологічної допомоги та підтримки.

У дослідженнях індійських вчених (Shilpa, Dheeraj, Sanjay, & Piyush, 2015), присвячених вразливим дітям, зазначено, що з кожним наступним «шоком» (смерть одного з батьків, інвалідність членів родини, втрата ними роботи й ін.) вразлива дитина стає ще більш уразливою, та з кожним наступним рівнем (перешкода спробам дорослих захистити, порадити, допомогти; втрата захисту дорослими та (або) перешкода його поновити чи підтримати; повне розірвання зв'язків із сім'єю) він/вона піддається великій кількості нових ризиків. Дослідники також підкреслюють той факт, що чим раніше буде організовано втручання дорослих, тим ефективнішим буде вплив на дитину.

Погоджуючись із індійськими науковцями, відзначимо, що в нашій країні підліткам уразливих категорій потрібна підвищена увага з боку громади, суспільства, держави загалом і системи загальної середньої освіти зокрема. З огляду на це у шкільній практиці необхідним є формування у підлітків уразливих категорій позитивних установок і мотивів, значущих ціннісних орієнтацій, вмінь просоціальної взаємодії. Відтак вважаємо важливим формування готовності педагогів і психологів закладів загальної середньої освіти до цієї діяльності та підвищення рівня їх компетентності з питань виховання підлітків уразливих категорій.

Під час роботи з педагогами і психологами спостереження засвідчили недостатню обізнаність учасників щодо проблеми підліткової уразливості, у взаєминах з учнями зустрічаються випадки недооцінки одних вихованців або переоцінки інших за відсутності логічних причин і мотивації цього, зневага до їх індивідуальних бажань і прагнень, власної життєвої позиції, невміння коректно критикувати й заохочувати, підкріплення небажаних дій підлітків під час їх конфліктів з дорослими чи однолітками. Схожою є ситуація у взаєминах на рівні «вчитель–учень» у школах Польщі. За словами польської вченої Заремби, численні дослідження вчених її країни, присвячені проблемам агресії та насильства у підлітковому

середовищі, свідчать про неефективні стратегії, обрані педагогами і психологами для подолання небажаних дій вихованців, що часто призводять до абсолютно протилежних наслідків – ще більших проявів підлітками непокори й асоціальних вчинків (Zaremba, 2015, р. 186).

В ході інтерв'ю та групових бесід нами було визначено основні недоліки шкільного та родинного виховання, що можуть провокувати прояви асоціальної поведінки підлітків уразливих категорій: емоційна холодність, байдужість до почуттів, емоцій, потреб підлітків, негативні оцінки на адресу окремих вихованців. Саме тому ми вважали за необхідне встановити за допомогою бліц-опитування, з чим саме у педагогів і психологів асоціюється слово «уразливий», а також отримати визначення підлітків уразливих категорій за методом незакінчених речень і, таким чином, з'ясувати, чи наявні у представників психолого-педагогічної громадськості елементарні знання з цієї проблеми. Поняття «уразливий» тлумачний словник української мови подає як дуже чутливий, який легко піддається дії, впливові чого-небудь, слабкий, погано захищений (Кириченко, Нечерда, & Тарасова, 2017). За нашими результатами, в асоціативному ряді у педагогів і психологів домінує «чутливий, сприйнятливий» – 51,8%, на другому місці – «слабкий, погано захищений» – 34,2%, інші визначення набрали незначну кількість голосів або не набрали взагалі, що продемонстровано у таблиці 1.

Таблиця 1.

Розподіл відповідей педагогів і психологів експериментальних закладів щодо словесних асоціацій зі словом «уразливий»

Варіанти відповідей	Відсоток відповідей
Чутливий, сприйнятливий	51,8
Слабкий, погано захищений	34,2
Похмурий, відлюдькуватий	3,3
Сумний	1,3
Ранимий, тонкошкірий	9,4
Емоційний	0

Отже, асоціації зі словом «уразливий» переважної більшості учасників експерименту відповідають визначенню, згідно з яким уразливістю є підвищена чутливість особистості щодо дії різноманітних несприятливих чинників (Кириченко, Нечерда, & Тарасова, 2017).

Нашим завданням також було стимулювання учасників експерименту до роздумів стосовно визначення підлітків уразливих категорій. «Незакінчені речення» дозволили отримати відповіді, що свідчили про обізнаність педагогів і психологів щодо меж

підліткового віку та основних закономірностей перехідного періоду, однак, було зафіксовано недостатність знань з проблеми уразливих категорій населення, підлітків зокрема. Прикладами були наступні. Марина Т.: «Я вважаю, що підлітки уразливих категорій – це ті учні, які прагнуть бути не такі, як усі, та провокують конфлікти з дорослими та однолітками». Галина О.: «Підлітками уразливих категорій я можу назвати тих своїх учнів 11–15 років, що мають слабку психіку, нервові й обділені батьківською увагою». Віра Є.: «Особисто я вважаю уразливими підлітків-меланхоліків та тих дітей, що мають складні життєві обставини або не адаптовані в соціумі». Лариса М.: «Для мене уразливим є спокійний, тихий, замкнутий підліток 6-го–8-го класу». Віктор Л.: «На мою думку, уразливими є діти із малозабезпечених сімей і, особливо, з родин переселенців». Наталія К.: «Мені всі підлітки здаються уразливими, але закомплексовані серед них найбільш вразливі».

З метою поглиблення знань педагогів щодо проблеми підлітків уразливих категорій та обміну досвідом науковців-дослідників і психолого-педагогічної громадськості із питань підліткової уразливості у експериментальних закладах було проведено колоквиуми «Уразливі категорії підлітків: проблемне поле виховання» та «Підлітки уразливих категорій і особливості виховної роботи з ними». На зазначених заходах під час бесіди, присвяченої визначенню поняття «підлітки уразливих категорій», та дискусії, що стосувалась типологізації таких підлітків у закладах загальної середньої освіти, учасники мали змогу висловити власну позицію щодо заявленої для обговорення теми та ознайомитись із результатами досліджень науковців лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя, згідно з якими підлітками уразливих категорій є особи 11-15 років, які за обтяжливих обставин свого життя швидше від однолітків піддаються дії негативних факторів оточуючого середовища, що може спричиняти нерозуміння ними значущості соціальних цінностей і правових норм, несформованість навичок асертивності, вмінь конструктивної взаємодії, прагнень брати участь у благочинній діяльності.

Вважаємо вартим уваги, що, на думку педагогів і психологів, мають існувати певні мотиви для організації і проведення дослідно-експериментальної роботи з підлітками, уразливих категорій зокрема. Найвагомим мотивом, як декларує переважна більшість опитаних, є належне науково-методичне забезпечення з проблеми підліткової уразливості й особливостей виховної роботи з підлітками уразливих категорій, а також, як вважає менший відсоток учасників, – результати діагностики стану сформованості просоціальної поведінки таких учнів, що продемонстровано діаграмою (рис. 1).

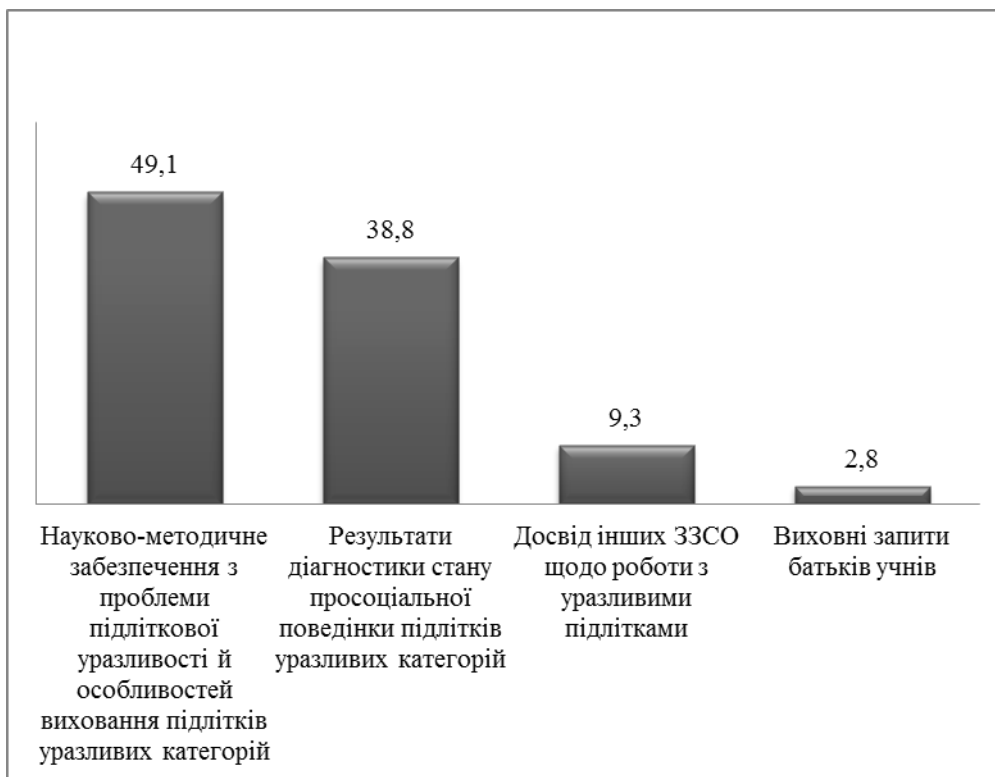

Рис. 1. Розподіл вагомості мотивів для здійснення дослідно-експериментальної роботи з виховання підлітків уразливих категорій (у %)

Оскільки виховання підлітків уразливих категорій у закладах загальної середньої освіти здійснюється педагогами і психологами, ми вважали за необхідне запропонувати їм анонімно оцінити власну готовність до здійснення такої діяльності за картою педагогічної самооцінки готовності до виховання підлітків уразливих категорій (наша модифікація та адаптація методики Моторнюк) (Моторнюк, 2014). Було отримано наступні результати: за дванадцятибальною шкалою 29,7% опитаних оцінили власну мотиваційну спрямованість, що складалася з оцінок допитливості, прагнення до успіху, до лідерства, до високої оцінки з боку адміністрації, до самовдосконалення, на низькому рівні (3–4 бали); лише 14,1% вчителів вважають свою мотивацію високою (від 10 до 12 балів), інші – 56,2% виставили собі середні бали (6 і 7). Саме тому вирішено звернути більшу увагу на мотиваційний аспект у методичній роботі з педагогічними колективами.

Проте, на думку учасників експерименту, їхня креативність (критичність і оригінальність мислення, незалежність суджень, фантазія, прагнення до нового) заслуговує високих балів у більшості опитаних – 49,3%; середніх – у 37,5% педагогів і психологів та низьких лише у 13,2% респондентів. Оцінка власних професійних здібностей до виховної діяльності з підлітками уразливих категорій складалася з оцінок наступних вмінь – володіння новітніми методами педагогічного дослідження, здатність до самоорганізації та співпраці, знання соціально-педагогічних технологій і вміння ними послуговуватись в освітньому процесі та ін. У 41,2% опитаних ця оцінка була низькою і у 49,3% – середньою. Лише 9,5%

педагогів і психологів високо оцінили в цьому плані свої професійні здібності. Відтак необхідним є науково-методичне забезпечення виховання підлітків уразливих категорій у закладах загальної середньої освіти та підвищення рівня поінформованості педагогів щодо технологій формування просоціальної поведінки учнів. Загальна оцінка педагогами і психологами власної готовності до виховання підлітків уразливих категорій наступна: високий рівень продемонструвало 24,3% опитаних, низький – 28% і середній – 47,7%.

У зв'язку з тим, що виховна робота з підлітками уразливих категорій потребує від педагогів і психологів нетрадиційних підходів до вирішення виховних проблем та, згідно програми формувального експерименту, впровадження соціально-педагогічних технологій із доведеною ефективністю (тренінгової, ігрової, інформаційно-комунікаційних, технологій мережевої взаємодії та арт-технологій) у освітній процес закладу загальної середньої освіти, ми вважали доцільним запропонувати учасникам опитування за модифікованою нами методикою готовності до здійснення інноваційної діяльності (Мордюк, 2017). Аналіз даних засвідчив, що 42,7% педагогів і психологів готові до впровадження інновацій, 40,4% – прагнуть до інноваційної діяльності, але не можуть реалізувати її. Додаткові опитування засвідчили, що така відповідь одержана через недостатність програмно-методичного забезпечення, зокрема, методичних рекомендацій та посібників.

Також зазначимо, що 11,8% учасників дослідження вважають себе схильними до інноваційної діяльності, але не бажають здійснювати її у просторі свого закладу, і лише 5,1% опитаних не виявляють бажання й не готові до інноваційної діяльності, тобто не усвідомлюють практичну значущість різних інновацій у навчанні й вихованні учнів, зокрема підлітків уразливих категорій. Саме тому після серії консультацій із психолого-педагогічною громадськістю було розроблено для закладів загальної середньої освіти, що беруть участь у формувальному експерименті, інформаційно-методичні матеріали, у яких запропоновано змістово-методичне та інструментально-технологічне забезпечення формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій (рис. 2).

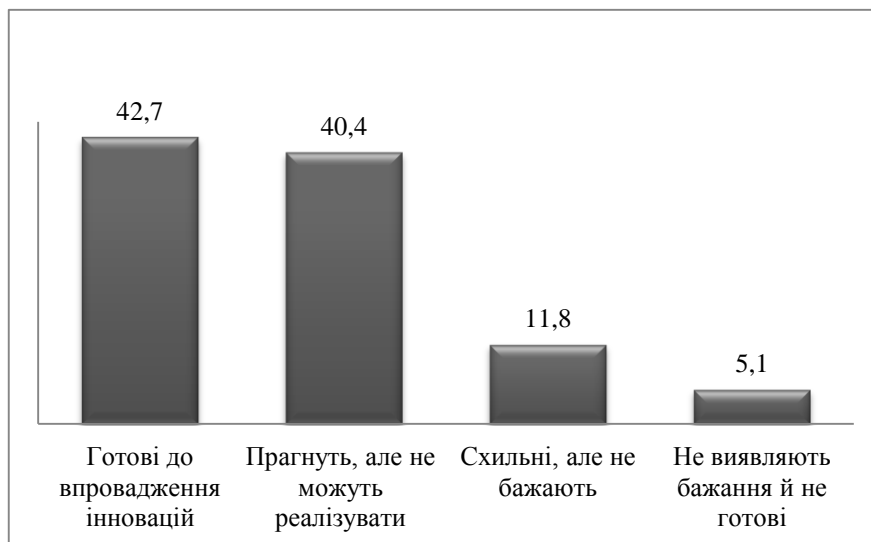

Рис. 2. Оцінка психолого-педагогічної готовності до інноваційної діяльності (у %)

Обговорення. Відтак виховання підлітків уразливих категорій є проблемою складною і неоднозначною. Зауважимо, що в наш час бракує вітчизняних і зарубіжних психолого-педагогічних досліджень, які б розкривали стан готовності педагогів і психологів закладів загальної середньої освіти до виховання підлітків уразливих категорій. Проте, деякі аспекти даного питання проаналізовано у наших попередніх працях (Кириченко, Єжова, Нечерда, Тарасова, & Хомич, 2016). За отриманими у 2016 році результатами, найвагомим мотивом для організації та проведення дослідно-експериментальної роботи з підлітками у закладах загальної середньої освіти, на думку більшості педагогів, є результати діагностики стану сформованості просоціальної поведінки учнів, натомість отримані емпіричні дані цього дослідження свідчать, що наразі для педагогів і психологів важливим є належне науково-методичне забезпечення з проблеми виховання підлітків уразливих категорій. Окрім того, вважаємо вартим зазначити, що, за висновками обох досліджень, представники психолого-педагогічної громадськості є недостатньо готовими до виховання підлітків, уразливих категорій зокрема.

Необхідно відзначити, що польські вчені Ягелло та Заремба (Jagiello, 2013; Zaremba, 2015), також підтверджують численні факти недостатньої готовності педагогів до роботи із підлітками, зокрема тими, що схильні до агресії і насильства, а також із їхніми «жертвами». На думку дослідників, сучасному вчителю необхідно послуговуватись новітніми методами і технологіями, що сприятиме попередженню і подоланню випадків деструктивної поведінки учнів як у шкільному середовищі, так і у соціумі взагалі. Інші вчені Польщі Голебняк і Заморска (Gołębniak, & Zamorska, 2014) переконані, що в сучасних умовах суспільних змін у всьому світі, зокрема в системі освіти, формування готовності педагогів до професійного зростання, впровадження інновацій в освітньому процесі, виховної роботи з різними категоріями учнів можливе лише у постійній тісній співпраці педагогів із зарубіжними партнерами, міжнародними фондами, місцевими громадами, державними академічними

установами, що сприятиме здійсненню спільних виховних, просвітницьких чи соціальних проєктів, які залучатимуть до цікавої і суспільно корисної діяльності як учнів, так і педагогів.

Висновки. Виходячи з отриманих під час дослідження результатів, ми дійшли висновків щодо недостатньої готовності педагогів і психологів експериментальних закладів до виховання підлітків уразливих категорій, а отже, необхідності проведення з ними у процесі подальшої дослідно-експериментальної роботи відповідних заходів, спрямованих на формування їх готовності до здійснення цього виду діяльності. Формуванню готовності педагогів і психологів до роботи з підлітками уразливих категорій, зокрема, до позитивної соціалізації таких учнів і їх інтеграції у сучасне суспільство, на нашу думку, сприятиме оптимальне поєднання класичної педагогічної спадщини і новітніх соціально-педагогічних технологій, використання досягнень сучасної вітчизняної науки та зарубіжної, зокрема польської, гуманістичної педагогіки. Перспективність заявленої теми полягає у можливості подальших наукових досліджень цього напрямку на засадах координації виховних зусиль школи й родини – гармонізації шкільного й родинного виховання підлітків уразливих категорій.

Список використаних джерел

- Glew, G. M., Fan, M.-Y., Katon, W., & Rivara, F. P. (2008). *Bullying and school safety*. *Journal of Pediatrics*, 152 (1), 123–128. doi: 10.1016/j.jpeds.2007.05.045
- Gołębnik, B. D., Zamorska, B. (2014). Nowy profesjonalizm nauczycieli. Podejścia–praktyka–przestrzeń rozwoju. Dolnośląska Szkoła Wyższa, 140 p. doi: https://opub.dsw.edu.pl/bitstream/11479/197/1/Nowy_profesjonalizm_nauczycieli.pdf
- Jagiello, E. (2013). Dziecko a agresja. In *Dziecko w kulturze współczesnego świata*: Redakcja naukowa Ewa Jagiello, Ewa Jówko (pp. 204–221). Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach Instytut Pedagogiki.
- Shilpa Khanna Arora, Dheeraj Shah, Sanjay Chaturvedi, & Piyush Gupta (2015). *Defining and Measuring Vulnerability in Young People*. *Indian Journal of Community Medicine*, 40 (3), 193–197. doi: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4478662/#ref4>
- Tucker, C. J., Finkelhor, D., Shattuck, A. M., & Turner, H. (2013). Prevalence and correlates of sibling victimization types. *Child Abuse and Neglect*, 37 (4), 213–223. doi: 10.1016/j.chiabu.2013.01.006
- Zaremba, M. P. (2015). Agresja i przemoc w szkole. Przegląd wybranych egzemplifikacji działań (nie) profilaktycznych podejmowanych przez nauczycieli oraz uczniów – kilka uwag praktycznych. In *Profilaktyka zagrożeń dzieci i młodzieży*: Redakcja Sławomir Cudak (pp. 175–188). Łódź, Warszawa: Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk.
- Бех, І. Д. (2014). Педагог у психологічно доцільній виховній самопрезентації. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2013 рік*, 4, 13–16.
- Волощук, І. С. (2009). *Педагогічне дослідження: навч. посіб.* Київ: Інформ. системи.
- Гончаренко, С. У. (2010). *Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям*. Київ – Вінниця: ТОВ фірма «Планер».
- Кириченко, В. І. (Ред.), Єжова, О. О., Нечерда, В. Б., Тарасова, Т. В., & Хомич, О. Л. (2016). *Формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу*: монографія. Тернопіль: Терно-Граф.

Кириченко, В. І., Нечерда, В. Б., & Тарасова Т. В. (2017). Формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій у загальноосвітніх навчальних закладах: до проблеми дослідження. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*, 56, 167–174.

Лившиц, Р. Ф., Шумейко, А. А., & Опедалова, Е. В. (2013). К проблеме классификации методов психолого-педагогических исследований. *Теория и практика общественного развития*, 2, 91-95.

Мордюк, Л. (2017). Психолого-педагогічна готовність до інноваційної діяльності. *Методист*, 2 (62), 32–34.

Моторнюк, О. Ю. (2014). Моніторинговий підхід до вивчення стану навчання та виховання. *Завучу. Усе для роботи*, 19–20, 2–16.

Сайко Х. Я. (2017). *Особистісна готовність корекційного педагога до виховання дітей з аутизмом*: навчальний посібник. Львів: Тріада Плюс.

References

Glew, G. M., Fan, M-Y., Katon, W., & Rivara, F. P. (2008). *Bullying and school safety*. *Journal of Pediatrics*, 152 (1), 123–128. doi: 10.1016/j.jpeds.2007.05.045

Gołębnik, B. D., Zamorska, B. (2014). Nowy profesjonalizm nauczycieli. Podejścia–praktyka–przestrzeń rozwoju. *Dolnośląska Szkoła Wyższa*, 140 p. doi: https://opub.dsw.edu.pl/bitstream/11479/197/1/Nowy_profesjonalizm_nauczycieli.pdf

Jagiełło, E. (2013). Dziecko a agresja. In *Dziecko w kulturze współczesnego świata*: Redakcja naukowa Ewa Jagiełło, Ewa Jówko (pp. 204–221). Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach Instytut Pedagogiki.

Shilpa Khanna Arora, Dheeraj Shah, Sanjay Chaturvedi, & Piyush Gupta (2015). *Defining and Measuring Vulnerability in Young People*. *Indian Journal of Community Medicine*, 40 (3), 193–197. doi: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4478662/#ref4>

Tucker, C. J., Finkelhor, D., Shattuck, A. M., & Turner, H. (2013). Prevalence and correlates of sibling victimization types. *Child Abuse and Neglect*, 37 (4), 213–223. doi: 10.1016/j.chiabu.2013.01.006

Zaremba, M. P. (2015). Agresja i przemoc w szkole. Przegląd wybranych egzemplifikacji działań (nie) profilaktycznych podejmowanych przez nauczycieli oraz uczniów – kilka uwag praktycznych. In *Profilaktyka zagrożeń dzieci i młodzieży*: Redakcja Sławomir Cudak (pp. 175–188). Łódź, Warszawa: Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk.

Bekh, I. D. (2014). *Pedahoh u psykholohichno dotsilnii vykhovnii samoprezentatsii* [A teacher in a psychologically expedient educational self-presentation]. In O. V. Sukhomlynska, I. D. Bekh, H. P. Pustovit & O. V. Melnyk (Eds.), *Suchasnyi vykhovnyi protses: sutnist ta innovatsiyni potentsial: Vol. 4* [Modern educational process: Essence and innovation potential]. Proceedings of Conference of the Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (pp. 13-16). Ivano-Frankivsk: NAIR.

Voloshchuk, I. S. (2009). *Pedahohichne doslidzhennia* [Pedagogical research]. Kyiv: Inform. systemy.

Honcharenko, S. U. (2010). *Pedahohichni doslidzhennia: metodolohichni porady molodym naukovtsiam* [Pedagogical research: methodological advice to young scientists]. Kyiv – Vinnytsia: TOV firma «Planer».

Kyrychenko, V. I. (Ed.), Yezhova, O. O., Necherda, V. B., Tarasova, T. V., & Khomych, O. L. (2016). *Formuvannia prosotsialnoi povedinky uchniv v umovakh preventyvnogo vykhovnoho seredovyscha zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu* [Formation of prosocial behavior of pupils in conditions of preventive educational environment of general educational institution]. Ternopil: Terno-Hraf.

Kyrychenko, V. I., Necherda, V. B., & Tarasova, T. V. (2017). *Formuvannia prosotsialnoi povedinky pidlitkiv urazlyvykh katehoriy u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh: do problemy doslidzhennia* [Formation of prosocial behavior of adolescents of vulnerable categories in general

educational institutions: to the research problem]. *Psykhologo-pedahohichni Problemy Silskoi Shkoly*, 56, 167–174.

Lyvshyts, R. F., Shumeiko, A. A., & Opevalova, E. V. (2013). K probleme klasyfykatsyy metodov psykhologo-pedahohycheskykh yssledovanyi [To the problem of classification of methods of psychological and pedagogical research]. *Teoriia i Praktika obshchestvenngho razvitiia*, 2, 91-95.

Mordiuk, L. (2017). Psykhologo-pedahohichna hotovnist do innovatsiinoi diialnosti [Psychological and pedagogical readiness for innovation]. *Metodyst*, 2 (62), 32–34.

Motorniuk, O. Yu. (2014). Monitorynhovyi pidkhid do vvychennia stanu navchannia ta vykhovannia [Monitoring approach to the study of education and training]. *Zavuchu. Use dlia roboty*, 19–20, 2–16.

Saiko, H. Ya. (2017). *Osobystisna hotovnist korektsijnoho pedahoha do vykhovannia ditei z autyzmom* [Personal readiness of the correctional teacher to educate children with autism]. Lviv: Triada Plus.